

SZABVÁNYOSÍTÁSI FELADATOK A KÖNYVTÁR- ÉS TÁJÉKOZTATÁSÜGY TERÜLETÉN

KURUC Imréné

Az 1950-es években az új, akkor alakuló könyvtár- és tájékoztatásügy területén jelentős szerepet töltek be a fejlesztést, a módszerek és eszközök egységesítését segítő új szabványok. Az 1951–1955 közötti években megjelent könyvtári és dokumentációs szabványok akkor nemzetközileg is kiemelkedő teljesítménynek számítottak.

A 15–20 évvel ezelőtti szabványokba foglalt előírásokat a gyakorlati igények azóta túlhaladták, kidolgozásra kerültek alapvető nemzetközi szabványok és szabványajánlások, új szabványosítási problémák is felmerültek. Könyvtári és dokumentációs szabvány viszont alig készült az elmúlt 15 évben. Jelentősége miatt mégis ki kell emelni az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) teljes és rövidített táblázatainak a kiadását szabványként*, ami világviszonylatban is számontartott eredmény.

Az utóbbi évek figyelemreméltó eredménye az MSZ 3563–73 „Nemzetközi szabványos azonosító könyvszámozás (ISBN)” és az MSZ 3567–75 „Időszaki kiadványok és sorozatok nemzetközi azonosító számozása (ISSN)” szabványok kidolgozása. Megkezdte és egyre szélesedő területen folytatja működését a magyar ISBN Iroda.

Az 1970-ben lezajlott III. Országos Könyvtárügyi Konferencián, a szolgáltatásokkal foglalkozó szekcióülésen a szakterület fontos, időszerű kérdései között ismertették azokat a problémákat, amelyek szükségessé tették a könyvtári és dokumentációs szabványosítás feladatainak áttekintését: az egységes alapok fontossága (elsősorban a könyvtárak együttműködésének hatékonysága érdekében); gépesítés, a műszaki berendezések alkalmazása; a szabványosításnak a korszerű vezetési módszereken belül betöltött szerepe; az új könyvtári berendezések iránt jelentkező tömeges igény; továbbá egyre szorosabbá váló nemzetközi kapcsolataink.

Valamennyi résztvevő véleménye megegyezett abban, hogy a hazai könyvtár- és tájékoztatásügyet érintő szabványokat gyorsabb ütemben kell kidolgozni. Ennek érdekében készült el az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ vezetésével „A könyvtári és tájékoztatási (dokumentációs) szabványosítás távlati munkaterve 1975–1980 időszakra.”

* Teljes kiadás: MSZ 16500–73 és MSZ 16599–69 között megjelent szabványok.
Rövidített kiadás: MSZ 4000–66.

A szerteágazó témakörök áttekintésére leginkább ez a terv alkalmas, amely szerint a könyvtár- és tájékoztatásügy területén a következő legfontosabb szabványosítási feladatok adódnak:

Dokumentumok alakisága

Az e csoportba tartozó szabványok tulajdonképpen a dokumentumtípusok megjelenési formájáról intézkednek és így tágabb kört érintenek (pl. kiadói tevékenységet). Mivel a dokumentumok leírásának alapja maga a dokumentum, nem közömbös, hogy a dokumentumon a leíráshoz szükséges adatok megtalálhatók-e, s ha igen, hol és milyen formában. Az ide tartozó magyar szabványok jelentős része tartalmilag elavult, módosításra szorul, hiszen pl. új nemzetközi szabványosítási dokumentumok kerültek kidolgozásra, amelyekkel nincs meg az összhang, és szükség van új szabványok kidolgozására is. Ezért még ez évben megkezdődnek az MSZ 3402 „Könyvek címlapja, belső elrendezése és kollofonja” szabvány revíziójának munkálatai (az új szabvány előreláthatólag 1979-ben jelenik meg). A nem hagyományos dokumentumok alakiságainak szabványosítását nemzetközi szinten megkezdték (pl. film, hanglezem stb.), de e dokumentumtípusok nagy száma és jelentősége ellenére csak a legutóbbi időkben. Új szabványok kidolgozásakor azonban általában célszerűnek látszik megvárni a nemzetközi szabványok elkészülését.

Dokumentumok leírása

Kétségtelen, hogy ennek a témakörnek a szabványai a könyvtárak legszélesebb körének munkájára hatnak ki, hiszen a dokumentumok leírása (címléírás, bibliográfiai leírás) minden könyvtári és dokumentációs munkában alapvető fontosságú. A nemzetközi szabványosítás a legutóbbi időkig nem sokat foglalkozott a bibliográfiai leírás szabványosításával, csupán a bibliográfiai hivatkozás főbb elemeinek nemzetközi szabványajánlásait számíthatjuk ide. Ezen a területen vannak ugyanakkor a leggyorsabb megoldást követő problémák, mivel

- a szakirodalmi dokumentumok köre rohamosan bővül,
- már ma is gyakori a dokumentumleírások gépi információhordozókra rögzítése és ez a jövőben egyre általánosabbá válik,
- a dokumentumokról szóló információcseré bővül, kapcsolatok létesülnek a nemzeti, nemzetközi rendszerek között is.

Ezeknek a tényezőknek a hatására gyakorlatilag használhatatlanná váltak a jelenleg érvényes szabványok. A nemzetközi információcserébe való bekapcsolódás lehetősége csak akkor biztosítható, ha nemzetközileg egységes rendszert dolgoznak ki a dokumentumok leírására, és az egyes dokumentumtípusok (könyvek, időszakos kiadványok stb.) bibliográfiai leírásának szabványosítását egymással összefüggésben, nem pedig egymástól elszigetelten oldják meg. Ilyen egységes nemzetközi bibliográfiai leírási rendszer a korábbiakban nem létezett. Ezt a hiányt kívánta pótolni az IFLA Katalógizálási Bizottsága által kidolgozott tervezet, a „Nemzetközileg egységes bibliográfiai leírás monografikus kiadványok számára”, az ISBD/M. 1972-ben az ISO/TC 46 WG 6 napirendre tűzte a „Nem-

zetközileg egységes bibliográfiai leírás monografikus kiadványok számára” adaptálását nemzetközi szabványként. E téren azóta jelentős előrelépés történt.

Az IFLA által, az UNESCO támogatásával létrehozott UBC International Office (Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel Nemzetközi Iroda) keretén belül a bibliográfiai leírás és a géppel olvasható információcsere szempontjából kiemelkedő jelentőségű IFLA-szabályzatok (ISBD/G, ISBD/S, ISBD/NBM, ISBD/CM) kerültek kidolgozásra. A fenti sorrendben általános, illetve az időszaki és a sorozati kiadványok, az audiovizuális dokumentumok, továbbá a térképészeti anyagok bibliográfiai leírásait szabályozó ISBD-k jelentek meg.

A nemzetközi munkákkal párhuzamosan folynak a magyar szabvány kidolgozásának munkálatai. 1978 első félévében megjelenik az MSZ 3424/1 „Bibliográfiai leírás. Könyvek”. E sorozat keretében még ez évben elkészül a „Bibliográfiai leírás. Szabadalmak” szabvány. Megkezdődtek már az „Időszaki kiadványok bibliográfiai leírása” szabvány előmunkálatai és előreláthatólag 1979-ben befejeződnek. Az év folyamán elkészülnek egy új szabvány-sorozat első darabjai, amelyek a besorolási adatok (címfej, rendszó) megválasztásával, foglalkoznak.

Kódok és rövidítések

Az idetartozó szabványok területén jelentős előrehaladás volt 1977-ben: megjelentek az MSZ 3410 „Országnevek kódjai”, valamint az MSZ 3400 „Nyelvek kódjai” magyar szabványok. E szabványok alkalmazása messze túlnő a könyvtárügy és dokumentáció területén.

Könyvtári területen jóval gyakoribb a különféle, rövidítéseket tartalmazó szabványok alkalmazása, így pl. az MSZ 3404–51 Folyóiratok címrövidítése, amelynek revíziós munkálatai 1977-ben befejeződtek. Az új szabvány a „Magyar időszaki kiadványok címrövidítése” 1978 elején megjelent. Az új magyar szabvány figyelembe veszi az „Időszaki kiadványok adatainak nemzetközi nyilvántartása” (ISDS) rendszer követelményeit, és tartalmazza a folyóiratcímek „generikus”, tipikus szavainak a teljesség igényével készült jegyzékét. Ennek megfelelően a szabvány két részből áll: az első rész tartalmazza a rövidítés szabályait, a második rész pedig magyar és latin című, hazai kiadványok címében előforduló mintegy 1300 szó rövidítését. Ezáltal a gyakorló könyvtárosok munkáját a szabvány jelentősen megkönnyíti.

A különféle dokumentumtípusok bibliográfiai leírásában előforduló, tipikus szavak rövidítésének szabványosítása szintén a közeljövő feladata. Nemzetközi szinten is foglalkoznak e kérdés szabványosításával.

E terület valamennyi szabványának közös jellegzetessége az, hogy a szabvány kidolgozásán kívül fel kell készülni központilag elvégzendő munkákra, mint pl. a megfelelő kódok megadására (ez az ISBN és ISSN esetében már folyik is), továbbá a kód- és rövidítés-jegyzékek naprakészen tartására és kiegészítésére (pl. országnevek kódjai, időszaki kiadványok címrövidítése).

A betűrendbe sorolás elsősorban a korszerű technika alkalmazása miatt igényel új, a jelenleginél korszerűbb szabványt.

Az MSZ 3401 „Betűrendbe sorolás szabályai” szabvány revíziója folyamatban van, 1979-ben várható az új szabvány megjelenése.

A transliterációs szabványok közül a hazai könyvtár- és tájékoztatásügyet elsősorban a cirillbetű szláv (elsősorban orosz) nyelvekről történő átírása érinti. A jelenleg érvényben lévő magyar szabvány eleve csak a könyvtári és dokumentációs területen került alkalmazásra. A szabvány régi, tartalmilag elavult, és mivel az érvényben levő nemzetközi szabványok előtt készült, ezekkel nem kompatibilis.

A terület szabványosítási nehézségeit mutatja az a tény, hogy a jelenleg érvényben lévő ISO szabványok revíziója több éve folyik, de még nem sikerült minden érdekelt számára elfogadható átírási rendszert kidolgozni. A KGST keretében szintén folynak a „Cirill ABC betűinek átírása a latin ABC betűire” KGST-szabvány munkálatai. Ez utóbbi előreláthatólag 1978 végén kerül jóváhagyásra, s 1979-ben várható magyar szabványként való honosítása. A KGST szabványa kidolgozását mindenképp célszerű volt megvárni, hiszen a nemzetközi és hazai gyakorlat közötti kompatibilitás csak így biztosítható.

Osztályozás, tezauruszok

E terület szabványai szinte valamennyi könyvtár tevékenységét érintik. Az ETO (Egyetemes Tizedes Osztályozás) terén megvalósult munkákról már szóltunk. Kiegészítésként azt kell még megemlíteni, hogy a teljes kiadás táblázatainak a „karbantartása” folyamatosan halad. 1977-ben – az igények nagy száma miatt – sor került az ETO rövidített kiadásának korszerűsítésére és ismételt megjelentetésére.

Bár napjainkig az ETO a legelterjedtebb osztályozási rendszer, hiányosságai, korlátai közismertek. A tudományos-műszaki fejlődést a dokumentumok, a szakirodalom mennyiségének rohamos növekedése is jellemzi. Ugyanakkor szakadatlanul nő az információt igénylő szakemberek száma. Ez olyan helyzetet teremt, amelyben a dokumentumok feltárása, kiválasztása hagyományos módszerek alkalmazásával egyre kevésbé lehet hatékony.

Az információkeresés problémáját olyan információkereső rendszerek tudják megoldani, amelyek tartalmazzák a dokumentumok természetes nyelvről formalizált nyelvre történő fordításának algoritmusát, a keresés algoritmusát, elektronikus számítógépet vagy más berendezést alkalmaznak. A jelenlegi információkereső rendszerek tezauruszba foglalt deskriptor-nyelvet használnak, amely biztosítja a többszemponú információkeresést, és lehetővé teszi az információhordozó dokumentumok koordinált indexelését. 1977. elején megjelent az MSZ 3418 „Magyar nyelvű információkereső tezaurusz. Szerkezet, összetétel és megjelenési forma” szabvány. A többnyelvű információkereső tezauruszok szabványosításának kérdésével a KGST és az ISO egyaránt foglalkozik.

Ide tartoznak a könyvtári és dokumentációs munka adminisztrációját érintő szabványok: az állomány-nyilvántartás, könyvtári, ügyviteli nyomtatványok, raktározási táblázatok szabványai. Az MSZ 3448 „Könyvtári állományleltározás” és az MSZ 3449 „A könyvtári bélyegzés” szabványok felülvizsgálata folyik. Az új szabvány szabványsorozatként fog megjelenni, és figyelembe veszi a 3/1975./VIII. 17./ KM-PM számú együttes rendeletet, „A könyvtári állomány ellenőrzéséről (leltározásáról) és az állományból történő törlés”-ről szóló szabályzatot és az azt kiegészítő, 1978-ban megjelenő irányelvet. A könyvtári berendezésekkel, helyiségekkel kapcsolatos problémák megoldására célszerűbbnek látszik műszaki irányelvek kidolgozása.

Gépesítés (szervezéstechnikai eszközök, gépi adatfeldolgozás, reprográfia)

A korszerű technika térhódítása, a számítógép alkalmazása a könyvtári munkában és a dokumentáció területén sürgősen szükségessé teszi egyes berendezések, eljárások, „termékek” szabványosítását. Új szabványosítási téma a „Bibliográfiai adatok kommunikációs formátuma információcserére szánt mágnesszalagokon”. Ebben kell meghatározni a bibliográfiai adatok rögzítési módját a géppel olvasható információhordozókon. A KGST és az ISO keretében folyik már a probléma szabványosítása, a nemzetközi szabványok kidolgozásának befejezése után célszerűnek tűnik magyar szabvány kidolgozása is.

* * *

Az egyes szabványosítási problémák tárgyalásakor szinte állandóan hivatkoztunk a nemzetközi szabványosításra. A nemzetközi szabványosítás a könyvtárügy és dokumentáció területén a KGST-ben, a Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Központban (NTMIK) és az ISO „Dokumentáció” elnevezésű műszaki bizottságban (ISO/TC 46) folyik.

NTMIK-ban dolgozzák ki a KGST szabványok, KGST szabványajánlások tervezeteit, valamint azokat a normatív-műszaki előírásokat (NME), amelyek a Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszeren (NTMIR) belül kerülnek alkalmazásra. Az NTMIK-ban eddig 5 KGST-szabvány tervezetét dolgozták ki, ezeket a KGST Szabványügyi Állandó Bizottság hagyja jóvá. Az NTMIK Meghatalmazott Képviselők Bizottsága 13. ülésén, 1976. decemberében elfogadta a NTMIK 1977–80 időszakra szóló távlati szabványosítási munkatervét. A terv szerint 4 KGST szabványtervezet és 7 normatív műszaki előírás kidolgozását tervezik a tervidőszakban.

A Nemzetközi Szabványügyi Tervezetben, az ISO/TC 46 „Dokumentáció” műszaki bizottság munkaterületébe tartozó témakörben eddig 25 szabvány, szabványajánlás és 12 tervezet kidolgozása fejeződött be.

Az utóbbi évek megsokasodott feladatainak ellátása érdekében a tagországok – a TC/46 1976 májusában, Brüsszelben megtartott plenáris ülésén – elhatározták egy un.

„Irányító Bizottság” létrehozását. Az Irányító Bizottság 6 ország és 4 nemzetközi szervezet képviselőiből áll. Az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, az NSZK és Svédország mellett a magyar tagszervezet képviselőjeként VAJDA Erik, az OMKDK igazgatóhelyettese vesz részt az Irányító Bizottság munkájában. Az Irányító Bizottság feladata az ISO/TC munkáinak a koordinálása, a munkák prioritásának a tervezése, továbbá együttműködés nemzetközi szervezetekkel.

A fentiekből kitűnik, hogy a könyvtárügy és dokumentáció területén igen sok a következő tervidőszakban megoldásra váró feladat. A szakterületen végzett szabványosítás a feladatok korszerű megoldásának, a továbbfejlődésének egyik alapfeltétele.

Összefoglalásként tekintsük át még egyszer a hazai könyvtár- és tájékoztatásügyi szabványosítás újabb, kézzelfogható eredményeit: A közelmúltban elkészült és megjelent szabványok:

MSZ 1650–73 – MSZ 16599–69: Az Egyetemes Tizedes Osztályozás teljes kiadása

MSZ 4000–66: Az Egyetemes Tizedes Osztályozás rövidített kiadása

MSZ 3563–73: Nemzetközi szabványos azonosító könyvszámozás (ISBN)

MSZ 3567–75: Időszaki kiadványok és sorozatok nemzetközi azonosító számozása (ISSN)

MSZ 3410–77: Országnevek kódjai

MSZ 3400–77: Nyelvek kódjai

MSZ 3419–77: Könyvtárak és szakirodalmi tájékoztatási intézmények adatait tartalmazó adattárak

Megjelenés előtt álló vagy jelenleg készülő szabványok:

Könyvek címlapja, belső elrendezése és kolofonja (MSZ 3402 revíziója)

Bibliográfiai leírás. Könyvek (MSZ 3424/1)

Bibliográfiai leírás. Könyvek (MSZ 3424/1)

Bibliográfiai leírás. Szabadalmak

Magyar időszaki kiadványok címrövidítése (MSZ 3404 revíziója)

Betűrendbe sorolás szabályai (MSZ 3401 revíziója)

A könyvtári állomány nyilvántartása (MSZ 3448 és 3449 revíziója)

A fentiek mellett a már idézett távlati munkaterv, továbbá a nemzetközi és hazai szabványosítási igények alapján még igen sok, fontos, napi munkánkat meghatározó szabvány kidolgozásának kell megindulnia és befejeződnie a belátható jövőben.